

A KÍNAI GAZDASÁGI CSODA OKAI ÉS KORLÁTAI

GYURIS FERENC

THE CHINESE ECONOMIC MIRACLE: REASONS AND LIMITS

Abstract

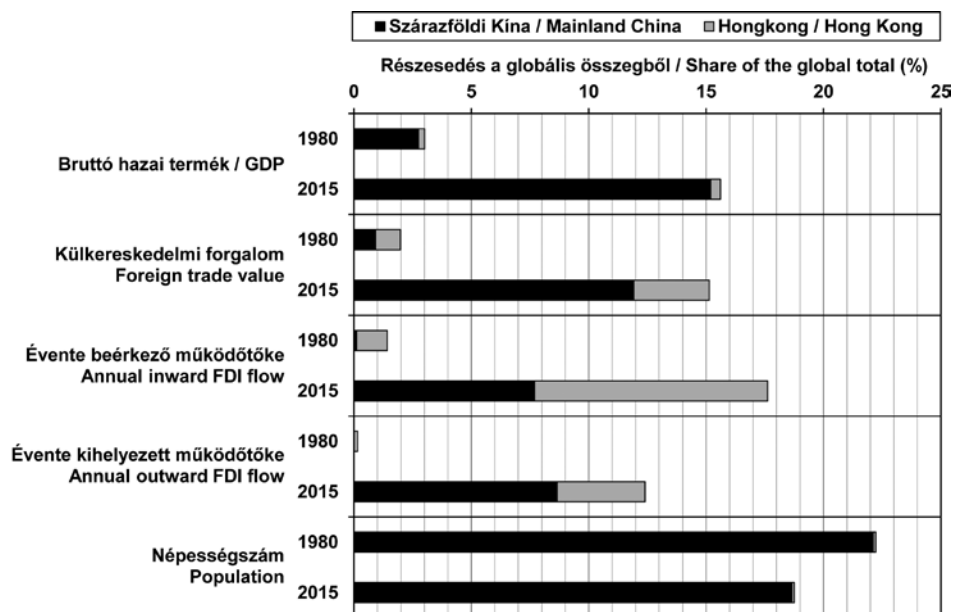
The paper discusses the main factors that resulted in China's economic boom after 1978, and the major limits to its growth after the 2008 global crisis. I develop the argument that the Chinese 'economic miracle' was not a necessary, pre-determined outcome of the economic reforms that the post-Maoist leadership introduced from the late 1970s onwards. Declining returns of profit in the global economy, the existence of a much-tested model of economic development in East and Southeast Asia (the 'flying geese model'), the capital reserves of the global Chinese diaspora, a large surplus of labour in China (especially in the rural countryside), rigorous birth control, a very low initial standard of wages, and a pro-growth authoritarian regime were also indispensable for skyrocketing growth. After three decades of social and economic change and a thorough shift in the world economy, however, the above factors had become obstacles to sustaining a high pace of growth. This has resulted not only in considerable strains on the Chinese economic model, but also in the need for a new 'spatial fix', and in Chinese economic actors becoming much more global in their agency than ever before. I also stress that the Chinese economic model contributed a great deal to the shift from low to medium-income level in a comparative global context, but it is not a universal concept of efficiently boosting the economy in any country under any circumstances. It is, in fact, a concept prone to negative social, environmental, and economic side-effects and challenges, even if many of these were unintended. Furthermore, most factors of the Chinese economic boom are not in place in the current East and Central European context, which warns against an a-contextual reference to, or adoption of, characteristic elements of the Chinese model as a relevant means of promoting growth and social well-being in a much different local setting.

Keywords: capital, China, flying geese model, global crisis, investment, limits to growth, spatial fix

Bevezetés

Habár a Kínai Népköztársaságot negyven esztendővel ezelőtt még a világ legszegényebb országai között tartották számon, napjainkra Földünk meghatározó gazdasági hatalmai közé lépett elő. Részesedése Földünk gazdasági termeléséből 1980 és 2015 között háromról tizenöt százalék fölé emelkedett. A globális áru- és tőke mozgások egyik vezető szereplőjévé nőtte ki magát (*1. ábra*). Ez a rendkívüli változás az ország méreteinél, valamint sokrétű nemzetközi kihatásainál fogva hazánkban sem csak a térséggel foglalkozó kutatók, hanem valamennyi honfitársunk számára napi szinten meg tapasztalható jelenséggé vált. A boltok polcain sorjázó legkülönbözőbb kínai termékek, a feltörekvő kínai óriásvállalatok reklámlakái, vagy a Kelet-Közép-Európában (is) felfokozott reményekkel várt kínai befektetőkről szóló híradások életünk megszokott részeivé váltak. Jelen tanulmányban arra keressük a választ, mik voltak ennek a viharos gazdasági átrendeződésnek az okai? Melyek az elmúlt években, különösen a 2008-as válság óta egyre markánsabban kirajzolódó korlátai? Továbbá milyen tanulságok fogalmazhatók meg a „kínai gazdasági csoda” és árnyoldalai alapján hazánk és térségünk számára? A kérdések megválaszolása érdekében a kortárs gazdaságföldrajz eszköztárára támaszkodva Kína viharos gazdasági növekedésének nemcsak az országon belüli, hanem a globális gazdasági, politikai folya-

matok révén folyamatosan alakuló külső feltételeit is elemezzük. Kiemelt hangsúlyt fektetünk továbbá arra, hogy rámutassunk a kelet-ázsiai ország markáns – regionálisan és helyi léptéken is szembeötlő – belső tagoltságára, amely egyszerre előzménye és következménye a sajátos „kínai modellnek”.

1. ábra A „szárazföldi Kína” (Hongkong, Makaó és Tajvan nélkül), valamint a Hongkong Különleges Igazgatású Terület globális gazdasági és népességi súlyának változása (1980–2015) (Hongkong külkereskedelmi és működőtőke-forgalmának jelentős része átmenő forgalom a „szárazföldi Kína” és más országok között)
 Figure 1 The changing global importance of Mainland China (without Hong Kong, Macau and Taiwan) and the Hong Kong Special Administrative Region in terms of economy and population (1980–2015)
 (FDI and foreign trade data of Hong Kong mostly refer to transfer between Mainland China and overseas territories)
 Forrás/Source: IMF (2017), UNCTAD (é.n.), UNSD (2016), WTO (é.n.)

A gazdasági csoda okai

A Kínai Népköztársaság látványos gazdasági felívelésének egyik elengedhetetlen feltétele az 1970-es évek végén bekövetkező *belső politikai, hatalmi átrendeződés* volt. A népköztársaság megalapítója, az 1949-től 1976-ig hatalmon lévő Mao Zedong (Mao Ce-tung) és köre a kezdeti időszak jelentős társadalmi támogatottságot élvező, érdemi gazdasági eredményei után az 1950-es évek végétől számos tragikus következményekkel járó kampányszerű programba hajszolta bele az országot (köztük a „nagy éhínséggel” végződő „nagy ugrásba” 1958–1961 között, illetve a nyílt terrorba torkolló „kulturális forradalomba” 1966 után) (JORDÁN GY. 1999).

Mao halálát követően azonban a gazdasági növekedést az osztályharcos ideológia elé helyező Deng Xiaoping (Teng Hsziao-ping) vette át a hatalmat, aki 1978-tól mélyreható, a korábbi időszak politikai irányvonalától idegen reformokat indított el a „reform és nyitás” jelszava alatt. Az élelmiszerellátás stabilizálása érdekében elsőként a mezőgazdaság szövetkezeti jellegű, a kollektív földtulajdont megtartó, ugyanakkor az agrárdolgozók anyagi érdekelttségét megnövelő átalakítására került sor. Ezt fokozatosan az ipari vállalatok

döntési önállóságának növelése, valamint a magánvállalkozások tömeges létrehozásának engedélyezése követte, ami a gazdaság hatékonyságának fokozását célozta. Lehetővé tették továbbá a népköztársaság kezdeti szakaszában száműzött külföldi tőke visszatérését, igaz, csak lassan, lépésről lépésre. Elsőként a délkeleti partvidék négy városát és Hainan (Hajnan) szigetét nyitották meg a külföldi beruházók előtt, majd 1984-ben további 14 kikötővárost, 1988-tól pedig egyre több belső, szárazföldi térséget (LI, W. – FUMIN, S. – LEI, Z. 2010).

Maóval szemben ráadásul, akit a II. világháború után, a polgárháború éveiben széleskörű népi mozgalom juttatott hatalomra, Dengnek és adminisztrációjának efféle közvetlen hatalmi legitimitációja nem volt, és szabad választások híján nem is lehetett. Az új vezetés ezért kezdettől fogva a hatékony gazdaságirányítás, a gyors növekedés és a tartósan emelkedő életszínvonal ígéretére alapozta politikai létjogosultságát, ami a *növekedés maximalizálását a rendszer legitimitásának sarokkövévé tette* (WU, F. 2008).

A fenti változások azonban, bár *elengedhetetlenül szükséges, de nem elégséges feltételét* jelentették a kínai „gazdasági csodának”: utóbbi megvalósulásának mikéntje és mértéke számos egyéb tényezőtől függött. A reformok Kína szempontjából igen szerencsés időzítéssel valósultak meg. Ez nem tervszerű esemény volt (hiszen a komoly reformok akkor indulhattak és indultak is meg, amikor Mao halála után megteremtődtek ennek belpolitikai feltételei), de nagyban hozzájárult a reformok sikeréhez. Az 1973-as és az 1979-es olajár-robbanások rendkívüli mértékben megemelték azoknak a korábban olcsó nyersanyagoknak a világpiaci árát, amelyekre a II. világháború utáni újjáépítés és fellendülés évtizedeiben a nagy erőforrás-igényű húzóágazatok (pl. a kohászat és a vegyipar) épültek. Az 1970-es évek végére így tetemesen megnöttek a termelési költségek, miáltal *világszerte radikálisan visszaesett a beruházások profitrátája*, tehát az egységnyi befektetésből szerezhető profit, haszon mértéke (ROBERTS, M. 2016). Kína éppen ekkor „bukkant fel” a befektetők térképén mint nagy új célterület rengeteg kiaknázatlan erőforrással és hatalmas potenciális felvásárló-piaccal, amely képes volt felszívni a kihasználatlanul álló tőke jelentős részét (a válságok kezelésének hasonló, „földrajzi kiigazításnak” vagy *spatial fix*nek nevezett formáiról I. HARVEY, D. 2009; GYURIS F. 2014). Ráadásul mivel más, hasonlóan jelentős piacok nem nyíltak meg akkoriban, Kínának fajsúlyos versenytársakkal sem kellett megküzdenie az új befektetőkért (szemben Kelet- és Kelet-Közép-Európa 1989 utáni tapasztalataival, ahol az egymással való rivalizálás az új piacok esélyeit kölcsönösen rontó „lefelé gyűrűző verseny” indukált – BOROS L. 2010).

A gazdasági növekedés felpörgetését segítette az is, hogy a kínai vezetésnek lehetősége volt *máshol már bevált, ám a kínai közegre is sikeresen alkalmazható gazdasági megoldások átvételére* és jól működő *nemzetközi termelési láncokba való bekapcsolódásra* (utóbbi jelentőségéről lásd MOLNÁR, E. 2017). Kelet- és Délkelet-Ázsiában az 1950-es évektől jellemző tendenciává vált, hogy Japán a térség legkorszerűbb gazdaságaként jó minőségű, ám akkoriban relatíve olcsó termékeivel komoly világpiaci sikert aratott egy kevésbé csúcstechnológiai ágazatban, majd ennek bevételeit arra használta föl, hogy „szintet ugorjon”. A technológiai fejlesztésbe és az oktatásba, kutatásba fektetett összegek immár fejlettebb ágazatban (a könnyűipar helyett a nehéziparban, majd a nagy tudást igénylő iparágakban, még később az élenjáró fejlesztési, tervezési, szervezési tevékenységekben) alapozták meg az ország sikerét. A gazdasági szerkezet változásakor a japán vállalatok a korábban meghatározó tevékenységet más, térségbeli országba, körzetbe (például Dél-Koreába, Szingapúrba, Hongkongba) szervezték ki, ahol az – időbeli eltolódással – Japánéhoz hasonló gazdasági fejlődési folyamatot indított útjára (PROBÁLD F. 2008). Ezt az egész térséget átfogó trendet a japán közgazdász, AKAMATSU, K. (1961) nyomán a „*repülő ludak modelljének*” nevezi a szakirodalom. A Kínai Népköztársaság az 1970-es, 1980-as évek fordulójától lehetősége volt becsatlakozni ebbe a nagytérségi gazdaságfejldő

dési sémába. (Ez újabb fontos különbség Kelet-Közép-Európához képest, ahol 1989 után nem lehetett kortárs – sok évtizedesnél fiatalabb –, európai viszonyok között sikerrel kipróbált modellekre támaszkodni.) Mindeközben a kínai vezetésnek lehetősége volt olyan szocialista országok, így Magyarország és Jugoszlávia tapasztalatainak tanulmányozására és bizonyos elemek átvételére is, amelyek ekkoriban már többé-kevésbé eredményesen kísérleteztek bizonyos fokú piaci elemek bevezetésével – mégpedig (fontos hatalomtechnikai szempontként) anélkül, hogy ez a fennálló politikai rendszert alapjaiban aláásta volna (VÁMOS P. 2012).

A külföld felé történő nyitás során a kínai gazdaság sikerrel támaszkodhatott a világszerte mintegy 55-60 millió fős *kínai diaszpórára, az ún. „tengerentúli kínaiakra”* is, akik új hazájukban jellemzően a lakosság legtehetősebb rétegeihez tartoztak, ugyanakkor kínai kötődésüket, identitásukat is megőrizték (GYURIS F. 2007). Nem véletlen, hogy a Kínai Népköztársaságban a külföldi beruházók előtt elsőként megnyitott térségek az akkor még brit, illetve portugál fennhatóság alatt álló Hongkong és Makaó szomszédságában, illetve a Tajvani-szoros mentén helyezkedtek el. Miként az sem, hogy a nyitási politika azokat a délkeleti tartományokat érintette legerősebben, ahonnan a globális kínai diaszpóra legnagyobb részének felmenői származtak (utóbbiról I. TAN, CH.-B. 2013 III. fejezetének tanulmányait). A „tengerentúli kínaiak” kulcsszerepet játszottak a beruházások megindításában egy olyan helyzetben, ahol a kínai kultúrát és üzleti hagyományokat nem ismerő, a kommunista rezsim iránt messzemenően bizalmatlan befektetőtársaik lassabban léptek be erre a hatalmas új piacra.

Mindezen túlmenően a reformok tartós gazdasági sikeréhez elengedhetetlen volt a *kínai munkaerő kulturális okokból is fakadó szorgalma és ehhez mérten különösen rendkívüli olcsósága*, valamint az, hogy ez az *alacsony árszínvonal rendkívül hosszán fennmaradt*. Jellemző, hogy 1978-ban a kínai feldolgozóipari átlagbérek reálértéken csak a felét érték el az indiaiak, és mindössze harmadát a fülöp-szigetieknek, ráadásul az ezredforduló idejéig érdemben nem is emelkedtek (LI, H. et al. 2012). Ez egyrészt a Mao-érából örökölt radikálisan alacsony bérszínvonal következménye volt, másrészt a sajátos demográfiai viszonyoké. A vidéki Kínát jellemző nagyfokú alulfoglalkoztatás, valamint a korábbi évtizedek szigorú, a belföldi migrációt lényegében befagyasztó szabályozó rendszere (az ún. *hukou* vagy háztartási nyilvántartó rendszer) (CHENG, T.–SELDEN, M. 1994) következtében óriási mennyiségű, a városi iparba és szolgáltatásokba most újjálag bevonható munkaerő állt rendelkezésre. Igaz, a tömegek esetlegesen kontrollálhatatlanná váló mozgásának elkerülése végett a belföldi migráció korlátainak leépítése csak lassan, fokozatosan haladt, a gyors növekedésnek induló kínai gazdaság fokozódó munkaerő-igényének fedezésére azonban így is folyamatosan lehetőség nyílt (JORDÁN GY. 1998; CHAN, K. W. 2012). A felszabaduló vidéki *munkaerő-felesleg* révén a munkavállalók egymással versenyeztek a munkalehetőségekért, ami a bérszínvonalat tartósan alacsonyan tartotta, különösen, hogy a városi keresetek értéke még így is magas volt a vidékihez képest (JORDÁN GY. 2007; GYURIS F. 2015). A kínai vezetés ráadásul a diktatúra nyújtotta szélesebb mozgásteret kihasználva – az állam gazdaságföldrajzi szerepét a tipikus európai megközelítésekkel eltérően értelmezve (I. NAGY, E. 2017) – a különböző szabályozókon keresztül maga is aktív (egy demokratikus országban elképzelhetetlenül markáns) szerepet játszott a munkaerőköltségek alacsonyan tartásában, hogy ezzel javítsa a kínai termékek világpiaci versenyképességét (CHAN, K. W. 2010). A növekedés tartóssága így egyértelműen előnyt élvezett a bérek és az életszínvonal gyors emelkedésével szemben. Mindez ráadásul olyan közegben történt, ahol nemcsak a munkaerő, de számos természeti erőforrás tekintetében is hatalmas kiaknázatlan vagyron állt rendelkezésre, stabil és – akkori szemmel – hosszú távon is bőségesen elegendőnek tűnő alapot jelentve a gazdasági növekedéshez.

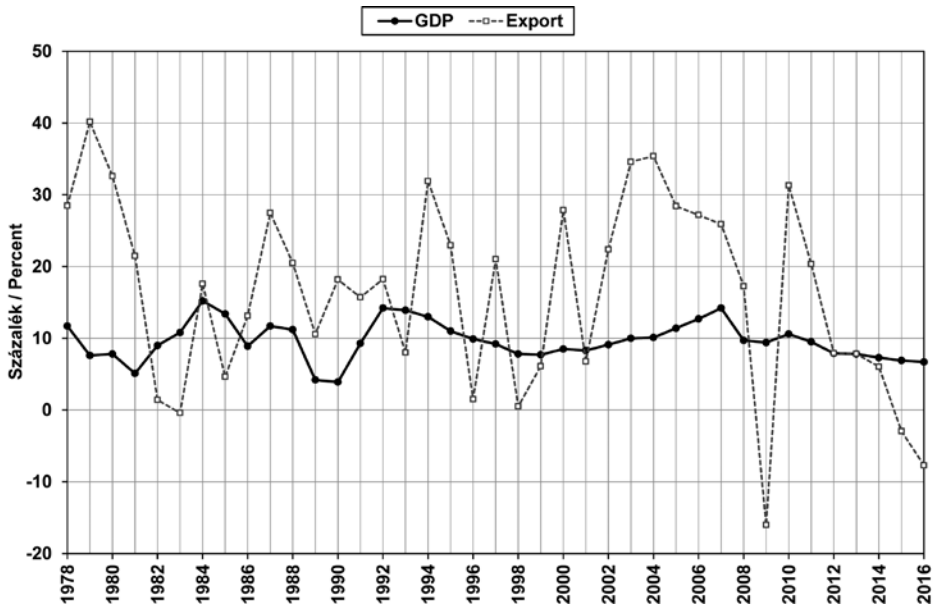
Kiemelendő az is, hogy az 1979-ben bevezetett *radikális születésszabályozási intézkedések* nemcsak az élelmiszerigény növekedésének lassítását, az élelmezésbiztonság javítását célozták, de messzemenő munkaerő-piaci következményekkel is jártak. Az egykepolitika révén (amelynek hatóköre alól kevés esetben volt kivétel) a gyermekkorúak száma határozott csökkenésnek indult, miközben a születéskor várható alacsony (a Kínai Statisztikai Hivatal adatai szerint 1981-ben 67,8 évre rúgó) élettartam és a szociális ellátórendszer gyengesége miatt az időskorú eltartottak száma is relatíve alacsony volt. Ennek következtében egyre több munkaképes korú (15–64 éves) emberre egyre kevesebb fiatal- és időskorú eltartott jutott (a 2010-es csúcs alkalmával három aktív korúra mindössze egy [NBSC 2016]; összevetésképpen Magyarországon 2016-ban kettőre egy [KSH é.n.]), ami komoly szerepet játszott az egy lakosra vetített gazdasági mutatók javulásában.

A növekedés korlátai

Az előzőekben bemutatott tényezők összességükben *három évtizeden át tartó stabil gazdasági növekedést tettek lehetővé*, amely a lakosság számos életminőségi mutatójának jelentős javulásával is együtt járt. Miközben a Kínai Népköztársaság egy lakosra jutó bruttó hazai terméke vásárlóerő tekintetében Banglades, Nepál és számos afrikai ország színvonaláról – Szerbiát és Brazíliát hagyva – a globális átlag fölé emelkedett (IMF 2017), a születéskor várható élettartam az 1970-es évek második és a 2010-es évek első fele között mintegy tíz évvel nőtt (65,2 évről a Magyarországét éppen meghaladó 75,4 évre). A csecsemőhalandóság ugyanekkor kevesebb mint negyedére esett vissza (55 ezrelékről 12 ezrelékre), Irak és Szíria helyett immár Albánia és Moldova szintje közé pozicionálva az országot (UN DESA 2015). Az írástudatlanok aránya a hat év fölötti népességen belül az 1982-es és a 2010-es népszámlálás között 22,8%-ról 4,1%-ra csökkent (NBSC 2013). Az általános iskolai oktatásban résztvevő iskolás korú gyermekek aránya 2015-re 99%, a közülik középiskolában továbbtanulóké 98% fölé emelkedett (NBSC 2016), miközben az érettségizettek között az öt éven belül a felsőoktatásban továbbtanulók aránya 43,3%-ra nőtt (UNESCO Institute of Statistics é.n.).

A látványos fejlődésnek ugyanakkor az idő múlásával egyre markánsabban megmutatkoztak az árnyoldalai és a korlátai. A 2008-as globális válság gyorsan felfedte Kína rendkívül *erős ráutaltságát* olyan *világgazdasági folyamatokra*, amelyeket az ország gazdasági szereplői összességében kevésbé tudnak alakítani. Kína harminc esztendő leforgása alatt a „világ műhelyévé”, Földünk vezető ipari termelőjévé vált, ám mivel az előállított termékek döntő része külföldön talált gazdára, a globális gazdaság és fogyasztás visszaesése markáns korlátokat szabott a termelés további növekedése számára. A kínai export 2008-ról 2009-re (USA-dollárban számítva) 16%-kal csökkent, és bár a nemzetközi gazdasági kilábalás során újból növekedésnek indult, a bővülés mértéke jelentősen elmaradt a korábbiától, 2015-től pedig újból csökkenésbe váltott (NBSC 2016) (2. ábra).

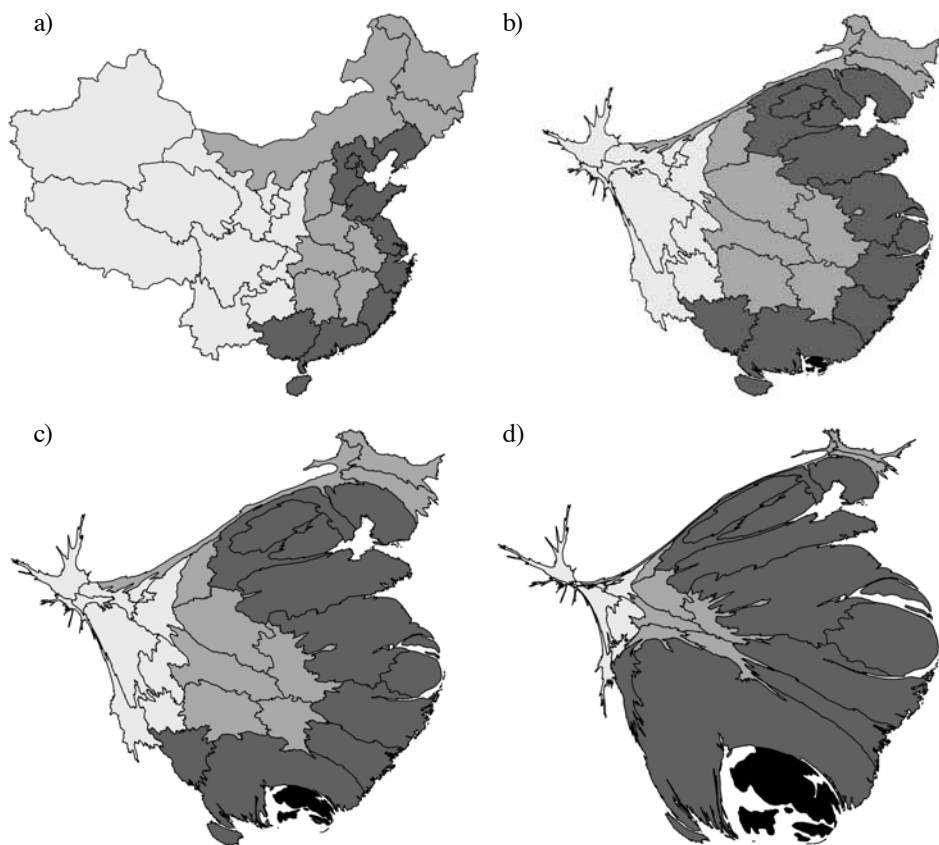
A pekingi vezetés a világ legnagyobb valutatartalékára támaszkodva 2008-ban egy 4000 milliárd jüanra (Magyarország éves GDP-jének több mint négyszeresére) rúgó *gazdasági élénkítő csomagot* hirdetett a válság negatív hatásainak leküzdésére (CSANÁDI M. – NIE, Z. – LI, S. 2015), a rövid távú eredmények dacára azonban így is hamar nyilvánvalóvá vált a korábbi gazdasági növekedési ütem tarthatatlansága. A Kínai Népköztársaságának rohamos gazdasági bővülése évtizedeken keresztül a „lépcsőzetes fejlődés” elvére épült, amely – egy ekkora ország egyenletes és gyors fejlesztését irreális elgondolásnak tartva, ezért inkább az országos növekedési ütem maximalizálására törekedve – a keleti tengerparti zónára, annak is döntően bizonyos nagyvárosi térségeire koncentrált a rendelkezésre

2. ábra A GDP és az export éves növekedési üteme Kínában, reálértéken (1978–2016)
 Figure 2 Annual growth rate of GDP and export in China, at constant prices (1978–2016)
 Forrás/Source: NBSC (2016)

álló erőforrásokat (MENG, G. 2003; FARAGÓ L. 1995). Ehhez a belső, nyugati területekről is komoly erőforrásokat vontak ki, egyebek mellett egy olyan, központilag kontrollált bel-földi árrendszer révén, amely a nyugati és a középső területek által biztosított nyersanyagok árát alacsonyan tartotta, hogy a belőlük a tengerparti zónában előállított termékek is minél olcsóbban és versenyképesebben kerülhessenek a világpiacra (NEMESKÉRI Zs. 1998). A kínai „gazdasági csoda” így a reformok előttről örökölt *regionális egyenlőtlenségek markáns elmélyülésével* járt együtt mind a gazdasági teljesítmény, mind a beruházások eloszlása, mind a nemzetközi kereskedelembe való bekapcsolódás mértéke szempontjából (3. ábra). A válság kibontakozásakor ezért a nem-tengerparti területek népességi súlyukhoz mérten is igen szerény mértékben tudtak új piacot biztosítani a külföldi helyett a kínai vállalatok számára.

Igaz, a hosszú távú felzárkózást megalapozni hivatott, döntően állami vállalatok által végrehajtott nagy infrastrukturális beruházások, pl. autópálya- és vasútépítések a 2008-ban bevezetett élénkítő csomag óta komoly lendületet vettek. A mintegy 4 billió jüan, azaz 587 milliárd USD volumenű, Magyarország akkori éves GDP-jének mintegy négyszeresére rúgó csomagot a kínai kormányzat döntően a kibontakozó világgazdasági válság hatásainak ellensúlyozása végett vezette be. A negyedrészt központi, ezen túlmenően helyi kormányzati forrásokból és bankhitelekkel finanszírozott, 2010-ig lezajló program kiadásainak 37,5%-a a közlekedési és energetikai infrastruktúra fejlesztését, 25,0%-a a 2008-as szecsui földrengés utáni újjáépítést, 9,3%-a a falusi térségek infrastrukturális helyzetének javítását szolgálta (WONG, C. 2011). Az ehhez hasonló beruházások rövid- és középtávon azonban mérsékelt gazdaságösztönző képességgel bírnak olyan országrészekben, ahol a növekedés gyorsulásának egyéb feltételei (köztük a kellő számú képzett munkaerő, a megfelelő vásárlóerejű lakosság, a világpiacon is versenyképes vállalatok) kevésbé adóttak (GYURIS F. 2015).

3. ábra A „szárazföldi Kína”, Hongkong és Makaó térképe a tartományok területével (a.), GDP-jével (b.), állóeszköz-beruházásaival (c.) és külkereskedelmi forgalmával (d.) arányosan torzítva (2015) (ScapeToad szoftverrel, GASTNER, M. T. – NEWMAN, M. E. J. 2004 féle torzítási módszerrel;

Hongkong külkereskedelmi adata nem tartalmazza a reexportot, viszonteladást)

Figure 3 The map of Mainland China, Hong Kong and Macau in proportion to their area (a.), GDP (b.), fixed-asset investment (c.) and foreign trade (d.) (2015) (created with ScapeToad using the GASTNER, M. T. – NEWMAN, M. E. J. 2004 diffusion-based method; foreign trade data of Hong Kong exclude reexport)
Forrás/Source: NBSC (2016)

A kínai termékek nemzetközi versenyképességéhez nagymértékben hozzájáruló *alacsony bérszínvonal* is *érdemi növekedésnek indult* (CSANÁDI M. – NIE, Z. – LI, S. 2015). Az elmúlt évtizedek rohamos növekedésében kulcsszerepet játszó aktív korosztályok fokozatosan kilépnek a munkaerőpiacról, a helyükbe lépő fiatalabb generáció létszáma viszont – éppen a reformok során bevezetett, most „visszaütő” születésszabályozási intézkedések révén – jóval kisebb. Ebből fakadóan 2011-re megállt a 15–59 éves korú népesség részarányának növekedése, jelenleg már lassú fogyás figyelhető meg. Ez egyfelől már rövidtávon aláássa a korábbi stabil munkaerőbőséget, vagyis javítja a munkavállalók tárgyalási pozícióját és felgyorsítja a bérszínvonal emelkedését, ugyanakkor óhatatlanul maga után vonja a kínai termékek drágulását és (különösen az olcsó tömegáruk esetében) versenyképességük gyengülését is. Másfelől távlatos tendenciaként kezd körvonalazódni a *társadalom előregedése*, az eltartottak arányának jelentős emelkedése, ami hosszabb távon a szociális kiadások markáns növelését teszi szükségessé (CAI, F. 2014). Az „egykepolitika”

ráadásul a *nemi részarányok durva eltorzulásával* járt együtt, az idős korokra egyetlen gyermekük támogatására szoruló szülők ugyanis gyakran a felnőve – reményeik szerint – könnyebben karriert építő és többet kereső fiúgyermekeket preferálják. A 25 év alatti korcsoportban így immár 1152 fiú jut 1000 lányra, ami komoly kihívást jelent a népesség jövőbeli reprodukciója szempontjából (NSBC 2016).

Bár a demográfiai fordulatot felismerve a kínai vezetés fokozatosan enyhítette szülétecsszabályozási politikáját, és 2015 óta minden család számára engedélyezi két gyermek vállalását, ez csak a szerényebb létszámú fiatalabb korosztályok számára jelent lehetőséget, a társadalom előregedésének folyamatát tehát középtávon is legfeljebb csak lassíthatja. Az elmúlt évtizedekben – jórészt éppen a növekedésorientált szemlélet elhatalmasodása és a kiélezett munkaerő-piaci versengés hatásai miatt – átalakuló társadalmi és munkavállalási szokások, normák, értékrend következtében ráadásul a jogosultak jelentős része nem él a bővülő gyermekvállalási lehetőségekkel. Nagy szerepet játszik ebben az is, hogy a társadalom előregedése sok fiatal számára egyre több időseődő családtag eltartását is jelenti, akik így egyre kevésbé tudnak nagyobb gyermekvállalási terhet a nyakukba venni (Mu, G. 2015).

Kína egyre erősebben kénytelen szembenézni a környezeti, természeti korlátokkal is. Az ország energiafogyasztása 1978 és 2015 között 7,5-szeresére emelkedett, miáltal *ma már Földünk legnagyobb energiafogyasztójának számít*. A környezetbarát technológiák lassú terjedéséből is fakadóan (amely részint szintén a termelési költségek alacsonyan tartásának szándékával magyarázható) a legtöbb kínai nagyvárosban rendszeressé váltak az egészségügyi határértékeket meghaladó légszennyezettségi mutatók. Kína napjainkban *a világ vezető üvegházgáz-kibocsátója*, a globális felmelegedésben meghatározó szerepet játszó szén-dioxid kibocsátásának több mint harmadát adja. Gyors megoldást az ország méreteiből kifolyólag a megújuló energiaforrások sem jelentenek. A fosszilis tüzelőanyagok részesedése az energiatermelésből még mindig 85% fölött van (NBSC 2016); a vízenenergia hasznosítása a hatalmas duzzasztógátak miatt maga is komoly ökológiai terheléssel jár; az egyre megújuló energiahordozók súlya pedig továbbra is alig 3%, annak ellenére, hogy Kína már a teljes globális naperőművi kapacitás több mint negyedével (25,8%) rendelkezik (IEA 2017).

Mindeközben sok erőforrás tekintetében egyre inkább behozatalra szorul az ország: földgázfogyasztásának több mint negyedét, kőolaj- és vasércigényének több mint felét, bauxitszükségletének közel 85%-át importból kénytelen fedezni (NSBC 2016), ami növekvő geopolitikai kitettséget, egyszersmind fokozódó külpolitikai aktivitást is eredményez. (Jelentős részben ezzel magyarázható Kína katonai kiadásainak markáns növekedése az elmúlt esztendőben, különösen a haditengerészet vonatkozásában.) A roppant szükségletek miatt immár olyan nyersanyagokból (pl. kőszénből) is importálnia kell az országnak, amelyekből egyébként nagy vagyonnal rendelkezik (kőszénből az ismert globális készlet 12,8%-ával) (BP 2016), miközben az intenzív lakossági és ipari vízfogyasztás folytán bizonyos országrészekben egyre gyakrabban lép föl vízhiány.

A gazdasági növekedés fenntartását az is akadályozza, *hogy a Kínában felhalmozódó rendkívüli mennyiségű tőke nyereséget hajtó befektetésére egyre kevesebb lehetőség adódik az országon belül*. Bár a pekingi vezetés 2008 óta alapvető céljának tekinti, hogy a kínai termékek iránti csökkenő nemzetközi keresletet a belső piac növelésével ellensúlyozza, ezen a téren középtávon is csak részleges eredményekre lehet számítani. Kína ugyanis globális összevetésben továbbra is a közepes jövedelmi mezőnybe tartozik, ahol a szélsőségesen kiéleződött jövedelmi egyenlőtlenségek miatt a lakosság 18%-a még mindig napi 2 dollárnál kevesebb bevételből kénytelen megélni, a lakóhelyüktől távol alacsony bérért dolgozni kényszerülő, a szociális ellátórendszerből nagyrészt kimaradó

belföldi migránsok (CSANÁDI M. – NIE, Z. – LI, S. 2015), az ún. „lebegő népesség” pedig a hivatalos adatok szerint immár 240-250 millió főre duzzadt (NBSC 2016). A rohamos növekedés korábbi fő motorja, a feldolgozóipar így jóval kisebb hasznot ígér az új befektetések számára. Mindeközben a mezőgazdaságot a föld magántulajdonának hiánya, az erős állami befolyás alatt álló pénzügyi szférát pedig a – termelésösztönzést célzó – alacsony hitelkamatok teszik nem túlságosan vonzó beruházási célponttá. Jellemző, hogy 2009 után a globális válság miatt új megtérülési lehetőségeket kereső kínai tőke jelentős része az ingatlanszektorba áramlott, komoly ingatlanpiaci buborék felfúvódását és az érintett gazdasági szereplők – köztük vállalatok és helyi kormányzatok – jelentős részének erőteljes eladósodását eredményezve (CSANÁDI M. 2014).

A hazai befektetési lehetőségek beszűkülésének következménye *a kínai tőke gyorsuló kiáramlása más országokba*. A külföldön beruházott kínai tőkeállomány nagysága 2008 és 2015 között közelítőleg meghatszorozódott (184,0 milliárd USD-ről 1097,9 milliárd USD-ra) (NBSC 2016). Különösen szembetűnő a beruházások felfutása *számos afrikai és latin-amerikai országban*, ahol a kínai szereplőknek – többnyire nagy állami vállalatoknak – kevésbé kell erős versenybe bocsátkozniuk fejlett országok beruházóival, miközben az országok belügyeivel nem foglalkozó, pragmatikus magatartásukkal (főként bizonyos autoriter államokban) gyakran komoly előnybe kerülnek (VÁRI S. 2016). A kínai beruházók itt gyakran egyszerre fektetnek be a kitermelőiparba (különösen a bányászatba) és az előállított termékek mozgatásához szükséges infrastruktúrába (utakba, vasutakba) (SZAKÁLI M. 2015).

Mindez szorosan összekapcsolódik a kínai export és import térnyerésével is. Ahogy a 4. ábrán látható, Kelet- és Délkelet-Ázsia, valamint Ausztrália és Óceánia jelentős része mellett immár számos latin-amerikai és afrikai országnak (köztük Brazíliának és a Dél-afrikai Köztársaságnak), továbbá az olajexportőrök listáját vezető Szaúd-Arábiának is Kína a vezető behozatali és kiviteli partnere. Mindezen túl Dél-Ázsia, Észak- és Kelet-Afrika számos országa, sőt az Egyesült Államok is Kínából hozza be a legtöbb terméket (döntően iparcikkeket), Délnyugat- és Közép-Ázsia számos muzulmán és posztszovjet országa (Jementől Irakon és Iránon át Kazahsztánig) pedig Kína felé bonyolítja le a legnagyobb – döntően szénhidrogénekből álló – kivitelt. Ez a globális átrendeződés Európát érinti relatíve a legkevésbé: bár a kínai beruházók aktivitására itt is számos példát említhetünk a Volvo személygépkocsi-üzletágának felvásárlásától a pireuszi kikötő többségének megvételén át a Belgrád–Budapest-vasútvonal terveiig, a mi kontinensünk az egyedüli, ahol egyetlen országnak sem Kína a vezető export- vagy importpartnere. Másképpen fogalmazva: a globális kínai gazdasági jelenlét hatása Európa-szerte még mindig nem olyan mélyreható, mint Földünk sok más részén.

Összefoglalás

A Kínai Népköztársaság 1978 óta felmutatott rendkívüli gazdasági növekedése *számos belföldi és külföldi tényező kedvező összjátékának köszönhetően* valósulhatott meg. A folyamatnak elengedhetetlen, ám önmagában nem elégséges feltétele volt a belső gazdasági reformok megindítása és hosszú időn át tartó következetes folytatása. A „gazdasági csodához” sajátos világgazdasági helyzetre (más térségek profitorátájának markáns visszaesésére), Kína vilápiaci nyitásának szerencsés időzítésére, egy már létező, jól működő és átvehető kelet-, délkelet-ázsiai gazdasági fejlődési modellre, valamint a globális kínai diaszpóra komoly tőkeerejére is szükség volt. Nélkülözhetetlen peremfeltételt jelentett továbbá a rendelkezésre álló természetierőforrás-vagyon, a tekintélyes belföldi

4. ábra Kína és fő külkereskedelmi partnerei. 1 – Kína; 2 – Az ország vezető export- és importpartnere is Kína; 3 – Az ország behozatalának vezető forrása Kína; 4 – Az ország kivitelének vezető célterülete Kína; 5 – Az ország vezető export- és importpartnere sem Kína; 6 – Nincs adat

Figure 4 China and its main foreign trade partners. 1 – China; 2 – China is both the leading export and import partner; 3 – China is the leading source of import; 4 – China is the leading export destination; 5 – China is not the main partner, neither in export nor in import; 6 – No data

Forrás/Source: CIA (2017)

munkaerő-többlet, a növekedés maximalizálásának alárendelt szigorú születésszabályozás és az a radikálisan alacsony kiindulási életszínvonal, amelyhez képest a társadalom a szerény növekedést is jelentős vívmányként élte meg, miközben a növekedésből származó források zömét egy diktatórikus rendszer akadálytalanul állíthatta a növekedés további fokozásának szolgálatába.

Megállapítható az is, hogy a *Kína rohamos gazdasági előretörését megalapozó tényezők idővel elapadtak, illetve a további növekedés akadályává váltak*. A kedvező világ gazdasági közeg átalakulásával az exportra alapozott kínai növekedési modell lendülete is megfoghatkozott. A munkaerő-többlet – nem kis részben a születésszabályozás távlati hatásaiból kifolyólag – jórészt elolvadt, az alacsony bérszínvonal pedig gyorsuló növekedésnek indult, különösen, hogy ez a növekvő egyenlőtlenségek miatti társadalmi feszültségek levezetése végett is elkerülhetetlenné vált. A kínai gazdasági modell egyre súlyosbodó környezeti korlátokba ütközik, az évtizedek alatt szorgalmasan felhalmozott óriási mennyiségű tőke pedig már nem képes kellő számú, jól megtérülő belföldi beruházási lehetőséget feltárni. Ezek következtében Kína nyersanyagigényének környezeti terhe, valamint a kínai gazdasági szereplők tőkéje nagy lendülettel kezd szétterjedni más országok, kontinensek felé, a kelet-ázsiai ország gazdasági helyzetét globális súlyú és kihatású kérdéssé téve.

A fentiekből kitűnik, hogy a *kínai gazdasági modell sikeres megvalósítására igen speciális lokális és globális feltételek mellett nyílt lehetőség, amelyek a kelet-közép-európai térségben a 21. század elején javarészt nem állnak rendelkezésre*. A 2008-as válság utáni sokkból kilábaló világ gazdaság szélesedő beruházási lehetőségei, a térségünkben egyre inkább kirajzolódó munkaerőhiány, az ásványi nyersanyagvagyon szűkössége, vagy a globális méretű, kiemelten tőkeerős diaszpóra hiánya egyaránt említhető itt. A viharos kínai növekedéshez ráadásul (a kínai munkavállalók rendkívüli munkabírása, szorgalma mellett) olyan alacsony kiindulási életszínvonal teremtette meg az alapot, amelyre térségünkben a világháborús esztendők óta nemigen volt példa, a kínai termékek versenyképességét pedig a szociális háló és a bérek olyan alacsony volumene tette lehetővé, amely Kelet-Közép-Európában a meglévő színvonal drasztikus visszavágásával, az életminőség drámai zuhanásával jelentene egyet. Végezetül figyelembe kell venni, hogy az elmúlt évtizedek kínai gazdasági modellje a jelek szerint *nem egy tetszőleges ország leggazdagabbak közé emelkedésének* a „receptje”, hanem egy konkrét helyzetben, emberöltőnyi időtávon a szegénységből a nemzetközileg közepes szint elérését komplex mellékhatásokkal biztosítani képes koncepció (ami természetesen önmagában is igen komoly vívmány). Így tehát, miközben bizonyos kínai technológiai, szervezési stb. megoldásokból térségünk gazdasági szereplői is meríthetnek hasznos ötleteket, *félrevezető és rendkívül kockázatos volna túlzott reményeket táplálni a „kínai modell” kelet-közép-európai másolhatóságát illetően*.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) PD121127 és K115932 számú pályázatainak támogatásával készült. Köszönettel tartozom MENG Guangwennek és WANG Chunzhinek, a Tianjin Normal University (Kína) munkatársainak, akik rendelkezésemre bocsátották a 4. ábra elkészítéséhez felhasznált alaptérképet.

GYURIS FERENC

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest

gyurisf@caesar.elte.hu

IRODALOM

- AKAMATSU, K. 1961: A theory of unbalanced growth in the world economy. – *Weltwirtschaftliches Archiv* 86. pp. 196–217.
- BOROS, L. 2010: A globális gazdaság környezeti és társadalmi konfliktusai. – In: MÉSZÁROS R. (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 278–308.
- BP (British Petroleum). 2016: BP Statistical Review of World Energy, June 2016. <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- CAI, F. 2014: *Beyond Demographic Dividends*. – World Scientific, Beijing. 223 p.
- CHAN, K. W. 2010: The household registration system and migrant labor in China: Notes on a debate. – *Population and Development Review* 36. 2. pp. 357–364.
- CHAN, K. W. 2012: Migration and development in China: trends, geography and current issues. – *Migration and Development* 1. 2. pp. 187–205.
- CHENG, T. – SELDEN, M. 1994: The origins and social consequences of China's hukou system. – *The China Quarterly* 139. pp. 644–668.
- CIA (Central Intelligence Agency). 2017: *The World Factbook 2017*. Washington DC. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>) (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- CSANÁDI M. 2014: Állami beavatkozás, lokális eladósodás, túlfűtöttség és ezek rendszerbeli okai a globális válság alatt Kínában. – *Tér és Társadalom* 28. 1. pp. 113–129.
- CSANÁDI M. – NIE, Z. – LI, S. 2015: Válság, élénkítő csomag és migráció Kínában. – In: SALÁT G. (szerk.): *Kínai álmom – kínai valóság*. Typotex, Budapest. pp. 18–41.
- FARAGÓ, L. 1995: Kína a növekedési pólus elmélet gyakorlati megvalósítója. – *Tér és Társadalom* 9.3–4. pp. 179–189.
- GASTNER, M. T. – NEWMAN, M. E. J. 2004: Diffusion-based method for producing density-equalizing maps. – *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 101. 20. pp. 7499–7504.
- GYURIS F. 2007: A kínai migrációja. – In: RÉDEI M. (szerk.): *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 313–346.
- GYURIS F. 2014: Az egyenlőtlen földrajzi fejlődés koncepciója. – *Földrajzi Közlemények* 138. 4. pp. 293–305.
- GYURIS F. 2015: Területi egyenlőtlenségek és a beruházások földrajzi eloszlása az átmenet Kínájában. – In: SALÁT G. (szerk.): *Kínai álmom – kínai valóság*. Typotex, Budapest. pp. 42–64.
- HARVEY, D. 2009: Az „új” imperializmus: felhalmozás kissemmizés által. – *Fordulat* 7. pp. 78–106.
- IEA (International Energy Agency). 2017: 2016 Snapshot of Global Photovoltaic Markets. http://iea-pvps.org/fileadmin/dam/public/report/statistics/IEA-PVPS_-_A_Snapshot_of_Global_PV_-_1992-2016__1_.pdf (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- IMF (International Monetary Fund). 2017: *World Economic Outlook Database: April 2017 Edition*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/index.aspx> (utolsó letöltés: 2017. 05. 24.)
- JORDÁN Gy. 1998: A város és a vidék közötti szakadék és a belső migráció Kínában. – *Statistikai Szemle* 76. 4–5. pp. 407–417.
- JORDÁN Gy. 1999: *Kína története*. – Aula, Budapest. 570 p.
- JORDÁN Gy. 2007: A kínai gazdasági reform árnyoldalai: a növekvő egyenlőtlenségek. – *Valóság* 50. 11. pp. 12–29.
- KSH. é. n.: STADAT. https://www.ksh.hu/stadat_eves_1 (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- LI, H. – LI, L. – WU, B. – XIONG, Y. 2012: The end of cheap Chinese labor. – *Journal of Economic Perspectives* 26. 4. pp. 57–74.
- LI, W. – FUMIN, S. – LEI, Z. 2010: *China's Economy*. – China Intercontinental Press, Beijing. 160 p.
- MENG, G. 2003: *The Theory and Practice of Free Economic Zones: A Case Study of Tianjin, People's Republic of China*. – Peter Lang, Frankfurt am Main. 234 p.
- MOLNÁR, E. 2017: Globális értékláncok és térbeli gazdasági egyenlőtlenségek, avagy miről mesél a textil- és ruhaipar változó földrajza? – *Földrajzi Közlemények* 141. 3. pp. 216–225.
- MU, G. 2015: Two-child policy won't lead to a baby boom. *China Daily*, november 2. p. 9.
- NAGY, E. 2017: Az állam változó szerepe – gazdaságföldrajzi értelmezések. – *Földrajzi Közlemények* 141. 3. pp. 226–234.
- NBSC (National Bureau of Statistics of China). 2013: *China Statistical Yearbook 2013*. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2013/indexeh.htm> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- NBSC (National Bureau of Statistics of China). 2016: *China Statistical Yearbook 2016*. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/indexeh.htm> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- NEMESKÉRI Zs. 1998: Nyugati elméletek a kínai valóság tükrében. A kínai regionális politika fejlődése 1980–1996 között. – *Tér és Társadalom* 12. 4. 105–115.
- PROBÁLD F. 2008: Kína. In: HORVÁTH G. – PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): *Ázsia regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 464–509.

- ROBERTS, M. 2016: *The Long Depression: Marxism and the Global Crisis of Capitalism*. – Chicago: Haymarket Books, 360 p.
- SZAKÁLI M. 2015: Peking megélné kült Afrika-politikája és az új trendek. – In: SALÁT G. (szerk.): *Kínai álom – kínai valóság*. Typotex, Budapest. pp. 200–224.
- TAN, CH.–B. (szerk.) 2013: *Routledge Handbook of the Chinese Diaspora*. – Routledge, London–New York. 528 p.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). é. n.: UNCTADStat. <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx> (utolsó letöltés: 2017. 05. 25.)
- UN DESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs). 2015: *World Population Prospects, the 2015 Revision*. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/> (utolsó letöltés: 2017. 05. 25.)
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Institute of Statistics. é.n.: China. <http://uis.unesco.org/en/country/cn> (utolsó letöltés: 2017. 06. 19.)
- UNSD (United Nations Statistics Division). 2016: *Statistical Yearbook 2016 Edition*. – New York, 378 p. <https://unstats.un.org/unsd/publications/statistical-yearbook/> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)
- VÁMOS P. 2012: A magyar modell és Kína. Magyar–kínai kapcsolatok, 1976–1989. – *História* 34. 4. pp. 19–24.
- VÁRI S. 2016: A kínai fejlesztési együttműködés Afrikában az ezredfordulót követő évtizedben. – *Külgazdaság* 60. 9–10. pp. 71–94.
- WONG, C. 2011: The fiscal stimulus programme and public governance issues in China. – *OECD Journal on Budgeting* 11. 3. pp. 1–21.
- WTO (World Trade Organization). é. n.: Statistics Database. <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=> (utolsó letöltés: 2017. 05. 25.)
- WU, F. 2008: China's great transformation: neoliberalization as establishing a market society. – *Geoforum* 39. 3. pp. 1093–1096.